

Η ΝΟΤΙΑ ΚΛΙΤΥΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ, ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΣΗΜΕΡΑ ΤΙ;

Αν η απάντηση στο ερώτημα, πόσοις Έλληνες έχουν επισκεφθεί τον Παρθενώνα, δεν είναι καθόλου ενθαρρυντική, τότε η απάντηση στο ερώτημα, πόσοις έχουν επισκεφθεί το Θέατρο του Διονύσου και γενικότερα τον αρχαιολογικό χώρο της Νότιας Κλιτύος της Ακρόπολης, θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως απογοητευτική (Εικ. 1).

Κατά τη γνώμη μου όμως, «απογοητευτική» θα ήταν αν αδιαφορούσαν οι Αθηναίοι για το χώρο, γνωρίζοντας ότι εδώ είναι ο τόπος που γεννήθηκε η τραγωδία, η ύψιστη αυτή, μοναδική δημιουργία του ανθρώπινου πνεύματος.

Το πρόβλημα είναι η επαφή, η γνωριμία και η συνομιλία των μνημείων με τον πολίτη. Αυτό φυσικά είναι κοινός τόπος και ασφαλώς όραμα όλων μας: αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ σήμερα είναι ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο το όραμα αυτό θα γίνει πραγματικότητα. Μνημεία, όπως το Ιερό του Διονύσου, με τους δύο ναούς και το θέατρο, τα χορηγικά μνημεία, το Ωδείο του Περικλή, το Ασκληπιείο, η Στοά του Ευμένη και το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού, που αποτέλεσαν επί αιώνες στην αρχαιότητα το πολιτιστικό και καλλιτεχνικό κέντρο της Αθήνας και λάμπρυναν τον χώρο, δεν επιτρέπεται να παραμένουν στην αφάνεια και να είναι υποβαθμισμένα και εγκαταλελευμένα (Εικ. 2).

Από τα μνημεία αυτά όμως κανένα δεν πάιζε ρόλο στη σύγχρονη κοινωνία, ούτε στην καθημερινή ζωή του σημερινού Αθηναίου, εκτός από το Ηρώδειο, το οποίο αξιοποιήθηκε και εντάχθηκε στην κοινωνική ζωή λόγω του Φεστιβάλ Αθηνών, που οργανώνεται στους μήνες της τουριστικής αιχμής.

Δηλαδή, ο κοινωνικός ρόλος των σπουδαίων αυτών μνημείων είναι ανύπαρκτος, και μάλιστα λείπουν και οι προϋποθέσεις για τον ρόλο αυτών.

Οι προϋποθέσεις λοιπόν για τον κοινωνικό ρόλο των μνημείων της νότιας πλευράς της Ακρόπολης είναι η προστασία και η ανάδειξη τους, διότι έτσι μόνο μπορεί να ενταχθούν σε ένα σεβαστό, ελκυστικό, φιλικό, σωστά οργανωμένο και πλήρως ελεγχόμενο αρχαιολογικό πάρκο, που θα εξελιχθεί σε αγαπητό και οικείο χώρο.

Θάνος Παπαθανασόπουλος

Αρχιτέκτονας - Μέλος της Επιτροπής Συντήρησεως του Διονυσιακού Θεάτρου 1984-1990

Οραματίζομαι δηλαδή έναν θελτικό και δημοφιλή χώρο, όπως ο Εθνικός κήπος, στον οποίο δεν υπάρχει Έλληνας που να πέφασε και να μην ξαναπέρασε -αλλά εδώ βέβαια με τα μοναδικά αρχαία μνημεία της Νότιας Κλιτύος. Πιστεύω ότι η εξέλιξη του αρχαιολογικού χώρου της Νότιας Κλιτύος της Ακρόπολης σε αρχαιολογικό πάρκο αποτελεί αναβράσμηση του χώρου, και η πρώτη και κυριότερη υποχρέωσή μας, για την επιευξη αυτού του στόχου είναι η πραγματοποίηση έργων

για την απόλυτη προστασία των μνημείων. Και απόλυτη προστασία θεωρώ ένα πρόγραμμα συνδιασμένων επειμάσσεων, το οποίο, κατά περίπτωση, θα περιλαμβάνει έργα αναστήλωσης, στερεώσης, συντήρησης, κατάχωσης θεμελίων καθώς και έργα ανάδειξης.

Για τα μνημεία της Νότιας Κλιτύος της Ακρόπολης βέβαια δεν τίθεται και δεν μπορεί να τεθεί θέμα αναστήλωσης για την αναβίωση της αρχαίας χρήσης τους. Δηλαδή, δεν βλέπω την αναστή-

λωση του θεάτρου του Διονύσου με σκοπό να δοθείν σύγχρονες παραστάσεις αρχαίου δράματος, ή της Στοάς του Ευμένη για χώρο περίπατου, που ως τέτοιος οικοδομήθηκε, φυσικά το Ασκληπείο για σύγχρονο θεραπευτήριο.

Μνημεία που χρησιμοποιούμε σήμερα έχουμε πολλά: θέατρα για παραστάσεις, κάστρα μεσαιωνικά για συναυλίες κλπ.

Μνημεία όμως αρμονικά ενταγμένα στο περιβάλλον που τα γέννησε, φυσικό και πολιτισμικό, κα-

1. Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης από τα δυτικά.

τάλληλα διαμορφωμένο ώστε να τα αναδεικνύει και να αφήνεται η χρήση τους στην φαντασία του περιπτήτη-επισκέπτη, δεν έχουμε. Δηλαδή ο επιστήμονας, ο ερευνητής, ο ειδικός διαμορφώνει τον χώρο, αναδεικνύει το μνημείο, τονίζει εκείνες τα χαρακτηριστικά που κρίνει, και αφήνει τον επισκέπτη να βάλει τη δική του πινελιά.

Όπως σε κάθε αρχαιολογικό χώρο στον τόπο μας, έτσι και εδώ, τα υπολείμματα των μνημείων πρέπει να υπάρχουν και να είναι ορατά και να εξαίρονται ως τεκμήρια της πολιτισμικής μας κληρονομίας, «μνημεία», δηλαδή, με την αρχική έννοια του όρου και με ό,τι αυτός συνεπάγεται συμφώνα με μια μεγάλη συζήτηση που κράτησε εδώ και αιώνες για το τι είναι μνημείο και ποιος ο ρόλος του, και η οποία κατέληξε στις γνωστές σύγχρονες διενώσις αποδεκτές διακηρύξεις και συμβά-

σεις για την προστασία και την αναδείξη του.

Η έννοια «αρχαιολογικό πάρκο», όπως την αντιλαμβάνουμε, είναι η συνύπαρξη συνόλου αρχαίων μνημείων και πρασίνου σε αστικές περιοχές, και φυσικά ο όρος διαφοροποιείται από τον τυπικό γνώριμο «αρχαιολογικό χώρο» της υπαίθρου. Το αρχαιολογικό πάρκο, ενταγμένο στην κοινωνική δραστηριότητα, ζωντανεύει τον αρχαιολογικό χώρο, και το πέρασμα απ' αυτό αφορά την καθημερινή ζωή των πολιτών. Δεν είναι το θέμα μας η αύξηση των τουριστών, ούτε οι εντημερώμενοι επισκέπτες, οι και μελετητές, που έτσι και αλλιώς γνωρίζουν τον χώρο και έσφουν τι θα δουν σ' αυτόν. Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι η συχνή, καθημερινή παρουσία περαστικών, που έρκινον την ημέρα τους ή ξεκουράζονται μετά τη δουλειά τους περνώντας από το αρχαιολογικό

πάρκο, γιατί τους ελκύει η γοητεία του χώρου και η πρεμία του. Η νότια κλιτύς, όπως άλλωστε και όλες οι πλαγιές του λόφου της Ακρόπολης, είναι γεμάτη πράσινο, όμως δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αρχαιολογικό πάρκο. Δεν είναι αυτό που ζητάμε και αυτό που, ως ειδικότερο, έχουμε υποχρέωση να προτείνουμε. Είναι σαφές ότι το πράσινο είναι τυχαίο και δεν υπηρετεί τα μνημεία. Αντίθετα, τα κρύβει, ολόκληρα ή τμήματά τους (βλ. εικ. 1). Η τοξοστοιχία της Στοάς του Ειρηνέ και το Ηρώδειο, το Θέατρο του Διονύσου και ο εσωτερικός χωματίνος δρόμος, που έρκιναν από το ιερό του Διονύσου και καταλήγει στο Ηρώδειο, κρύβονται μέσα στο πράσινο. Για τους ναούς και το Θέατρο του Διονύσου, το «δέδειο του Περικλή», το Αστοληπείο, τη Στοά του Ειρηνέ, το Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού, αλλά και για ολό-

2. Αεροφωτογραφία από τα νότια, όπου φαίνεται καλύτερα το μνημειακό σύνολο της Νότιας Κλίτους.

κληρο τον εκτεταμένο χώρο που περιέχει τα μνημεία αυτά, απατούνται συνολικές και επιμέρους εμπειριστατικές μελέτες και προτάσεις για τον τρόπο που θα προστατευθούν και θα αναδειχθούν στο αρχαιολογικό πάρκο που θα διαμορφωθεί.

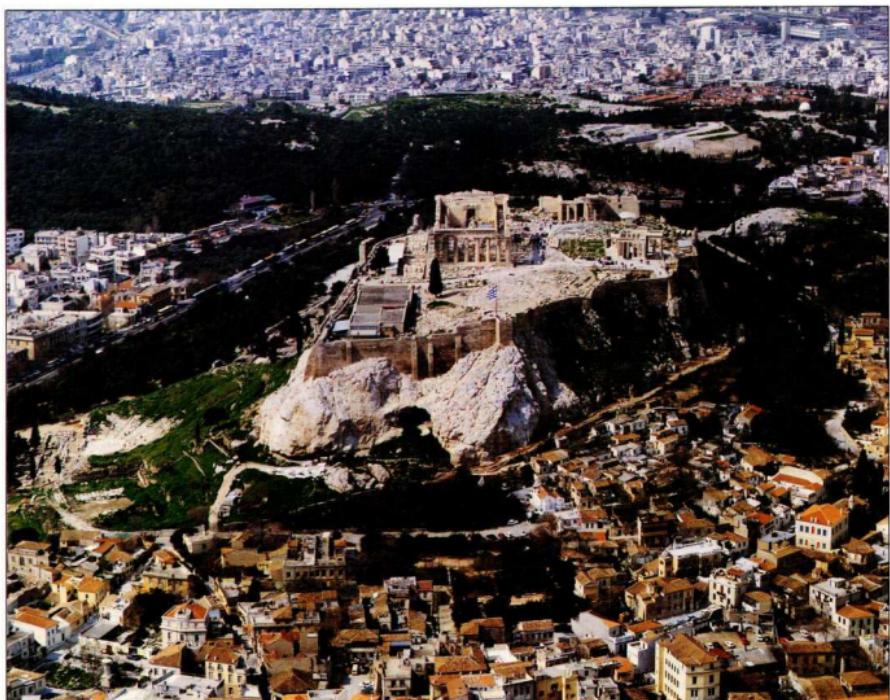
Αλλά οι έρδουμε στα μνημεία και στα σημερινά προβλήματα: Στη νότια κλίτη κυριαρχεί το Θέατρο του Διονύσου, στο οποίο, όπως είναι γνωστό, σώζονται τα υπολείμματα από τις αλλεπάλληλες σκηνικές κατασκευές, που καλύπτουν περίοδο εφτά αιώνων, ενώ σώζεται η μορφή και το δάπεδο της ορχήστρας των ρωμαϊκών χρόνων, και από το κοῦλο των χρόνων του Λυκούργου διατηρούνται στη θέση τους περί-

που το 15%, όπως υπολογίζω, του συνόλου των εδωλών. Ο μεγαλύτερος αριθμός των εδωλών έχει χαθεί, ενώ υπάρχουν τριακόσια περίπου ακέραια, διασκορπισμένα στο χώρο. Για τη σκηνή του θεάτρου δεν τίθεται θέμα αναστήλωσης, διότι δεν μπορεί να αναστηλωθεί μία φάση εις βάρος των άλλων και διότι ο υλικό που σώζεται είναι ελαχιστό και ως εκ τούτου και οι μορφές των κτηρίων αρέβαιας, τόσο που μόνον σχεδιαστικές υποθετικές αναπαραστάσεις τους μπορούμε να έχουμε.

Αυτό όμως που επιβάλλεται να γίνει είναι να προστατευθούν με κατάχωση τα θεμέλια των σκηνικών κατασκευών, που είναι εκτεθειμένα και καταστρέφονται. Ετοι-

θα υπάρχει διπλό όφελος: αφενός επιπτυχάνεται η προστασία του δομικού υλικού και αφετέρου διαγράφονται καλύτερα τα πειριγμάτων των υπολειμμάτων. Για την κατάχωση, βέβαια, πρέπει να γίνει ειδική μελέτη. Το κοῦλο, το πιο χαρακτηριστικό τμήμα του θεάτρου, μπορεί και πρέπει να αποκατασταθεί, χρησιμοποιώντας μόνο το υπάρχον σκορπιό υλικό, με στόχο την πληρέστερη απόδοση της μορφής και του μεγαλείου του. Πρέπει δηλαδή να τονισθούν οι αρχιτεκτονικές γραμμές του οικοδομήματος ώστε να αναδειχθεί η χαράντη του κούλου.

Στο σημείο αυτό η σκέψη μου πηγαίνει στο Γιώργο Σεφέρη. Γράφει ο ποιητής στις «Δοκιμές»

3. Η φορεισανατολική πλευρά της Ακρόπολης. Αεροφωτογραφία από τα ανατολικά.

του: «Θα μπορούσα να εξομολογήθω πώς οι καλύτερες στιγμές «αρχαίας τραγωδίας» -δεν αγγίζω τώρα τη σωστηλή ανάγνωση των κειμένων- οι καλύτερες στιγμές που έζησα ήταν σε κοκκύλια θεάτρων όλοτελα άδεια...».

Άδειο τό θελε το κοῦλο του αρχαίου θεάτρου ο ποιητής για να απολαύσει την αρχαία τραγωδία. Δεν είναι απαραίτητες δηλαδή οι παραπάτεις αρχαίου δράματος στο θέατρο του Διονύσου για να αποκατασταθεί η πνευματικότητα του χώρου.

Τόσο τα θεμέλια του παλαιότερου ναού του Διονύσου, του βου π.Χ. αι., όπως και τα θεμέλια του νεότερου πρέπει να καταχωσθούν, για λόγους προστασίας. Εδώ το πρόβλημα είναι τεράστιο

και πρέπει να μας απασχολήσει ιδιαίτερα. Και το πρόβλημα έγκειται στη φθορά του κροκαλοπαγούς λίθου, του πετρώματος δηλαδή με το οποίο οι αρχαίοι έφτασαν κυρίως τα θεμέλια των οικοδομημάτων.

Στον νεότερο ναό του Διονύσου, η εικόνα που παρουσιάζει το πέτρωμα των θεμελίων, σταν μένει εκτεθειμένο, είναι απελπιστική. Και αυτό συμβαίνει στους αρχαίους οικούκους χώρους, εκεί όπου δεν έχουν καταχωσθεί τα θεμέλια των κτηρίων που αποκαλύπτονται στης ανασκαφές. Είναι ανατριχιαστική η εικόνα της τρωματικής φθοράς του συνδετικού υλικού, που χάνει τη συνοχή του από το βράχινο νέρο. Το υλικό αποπλένεται, κονιοποιούεται και

αφανίζεται. Τα θεμέλια του νεότερου ναού του Διονύσου, που είναι και τα μοναδικά υπολείμματα και συνεπώς τεκμήρια της ύπαρξής του, σιγά-σιγά χάνονται. Το μνημείο εξαφανίζεται μέρα με την ημέρα μπροστά στα μάτια μας. Η ανάγκη δηλαδή κατάχωσης του μνημείου είναι κάτι παραπάνω από προφανής. Την ίδια κατάσταση αντικρίζουμε και στον δυτικό αναλημματικό τοίχο του θεάτρου όπως και στον ανατολικό.

Το λεγόμενο «Ωδείο του Περικλή» ήταν το μεγαλύτερο οικοδόμημα της αρχαιότητας που δεν ήταν ναός. Αυτό το κτήριο, με τη μορφή της σκηνής του Ξέρη, ήταν ένα στεγασμένο υπόστυλο οικοδόμημα, έκτασης τρεισήμισι

χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων, και η στέγη του ήταν κατασκευασμένη από τα ίδια των κατεστραμμένων περοσικών πλοίων της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Σε αυτό το κτήριο η ανασκαφή έχει περιορισθεί σε ένα ελάχιστο τμήμα της έκτασής του. Επιβάλλεται η ολοκλήρωση της ανασκαφής, που έχει διακοπεί από το 1932.

Για το κτηριακό συγκρότημα του Ασκληπείου πρέπει να εξεταστεί το ενδεχόμενο χρησιμοποιήσής του ως εκθεσιακού χώρου για το πολύτιμο υλικό που περιλαμβάνει, κυρίως αγάλματα και επιγραφές. Στην εικόνα φαίνονται: δεξιά τα υπολείμματα του ναού και αριστερά τα αρχιτεκτονικά μέλη του συγκροτήματος. Αριστερότερα φαίνονται εγκατάσπαρτα τα εδώλια του θέατρου.

Ένα από τα πιο σοβαρά θέματα, που πρέπει κατά προτεραιότητα να αντιμετωπισθεί για τη δημιουργία του αρχαιολογικού πάρκου στην Νότια Κλιτή της Ακρόπολης, είναι η μέριμνα για τα χιλιάδες μαρμάρινα, κατάσπαρτα σε όλη την έκταση του χώρου, μέλη και θραύσματα από αγάλματα, ανάγλυφα, επιγραφές και κάθε είδους αρχιτεκτονικά μέλη των διαλυμένων μνημείων. Καί αυτό, γιατί και τα ίδια τα κατάσπαρτα μέλη χρειάζονται προστασία και μελέτη, αλλά και γιατί, όπως είναι σήμερα, σε ωρούν, σε ενόπτητες ή μεμονωμένα επάνω ή γύρω από τα υπολείμματα συχνά άσχετων με αυτά μνημείων, προκαλούν σύγχυση και παραπλάνηση του επισκέπτη σχετικά με τη μορφή των οικοδομημάτων.

Ως λύσεις ανάγκης για τη φύλαξη των μικρότερων κυρίως θραύσμάτων είχαν παλαιότερα επιλεγεί οι δύο βυζαντινές δεξαμενές του Ασκληπείου. Τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκε αρχαιολογική αποθήκη στο υπόγειο των γραφείων της ομάδας εργασίας του Διονυσιακού Θεάτρου, στην οδό Θραυστού 20, όπως επίσης δόθηκε μια λύση μεγαλύτερων απατήσεων, που ήταν η ανεγέρση στεγάστρου 120 τ.μ. στα νοτιοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου, κάτια από το οποίο τοποθετήθηκαν αγάλματα και επινεγραφές βάσεις.

Ομως, οι λύσεις ανάγκης δεν έλισσαν το πρόβλημα. Το πρό-

βλημα είναι μεγάλο και σοβαρό, και τη θαρραλέα και ριζική λύση του την βλέπω στη Στοά του Ευμένη.

Πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να κατασκευαστεί διώροφο στέγαστρο στις διαστάσεις και στη μορφή της Στοάς.

Με τη λύση αυτή, που είναι ορατή και πραγματοποιήσιμη, θα αντιμετωπιστούν οι επείγουσες ανάγκες του χώρου. Δηλαδή, χωρίς καμία αναστρητική επεμβασία και φιλοδοξία, θα μπορούσε το στέγαστρο να είναι μια απλή αναστρέψιμη λυδίσμενη κατασκευή με δοκούς και πεσσούς, που θα αποκαθίστανται τον σύγκα και το μέγεθος, και ώς ένα βαθύμιο και τη μορφή, του μνημείου, με κεραμοσκεπή βέβαια στέγη.

Και στην πρόταση αυτή αντιμετωπίζεται πλήρως τόσο το πρόβλημα προστασίας και μελέτης των πολυάριθμων κατάσπαρτων στο χώρο αρχαίων, όσο και η αναδεύητη και προβολή του υλικού αυτού με την κατάλληλη έκθεσή του στο στεγασμένο διώροφο κτήριο.

Σήμερα, από τη Στοά σώζεται *in situ*, σε όλο το μήκος του οικοδομήματος 160 μ., το κάτω μέρος του βρείσιου τούχου με τους, από γκρίζο μάρμαρο Υμηττού, ορθοστάτες, που κάλυπτε στην αρχική στάση την ορατή σήμερα τοξοστοιχία.

Από το μνημείο σώζονται πολλά μαρμάρινα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία έδωσαν μεν σημαντικά στοιχεία για τη σχεδιαστική αναπαράστασή του, είναι όμως εντελώς ανεπαρκή για να επιτρέψουν την αναστήλωσή του.

Σύμφωνα με την πρόταση αυτή, η στεγασμένη Στοά του Ευμένη θα μπορούσε να παίξει πολύ σημαντικό ρόλο όχι μόνο για την προστασία των πολυάριθμων κατάσπαρτων αρχαίων αλλά και για τη λειτουργία του προτεινόμενου αρχαιολογικού πάρκου, όπως η Στοά του Απτάλου στην Αγορά των Αθηνών, που αυτή αναστηλώνει πλήρως, έντινο Μουσείο των ευρημάτων του χώρου. Θεωρώ ότι η απόφαση για την αναστήλωση και τη χρησιμοποιήση της ως χώρου κατάλληλου για την κάλυψη των εκθεσιακών, αποθηκευτικών και εργαστηριακών αναγκών υπήρξε έργο πολ-

λαπλώς χρήσιμο και επιπυχημένο, που δεν ενοχλεί τα ερείπια των άλλων μνημείων της Αγοράς.

Τέλος, εκτός από τα επιμέρους έργα προστασίας όλων των μνημείων, πρέπει να αντιμετωπιστεί η εκτεταμένη επέμβαση στο χώρο, που η σημερινή του εικόνα είναι ουσιαστικά προϊόν των διαδοχικών ανασκαφών ερευνών, από το τέλος του περασμένου αιώνα και την περίοδο του μεσοπολέμου μέχρι σήμερα.

Και στο έργο αυτό εντάσσεται η αποκαθάσταση του αρχαίου δρόμου που περιέρχεται την Ακρόπολη, του Περιπάτου, με τη συνέχιση και ολοκλήρωση του έργου που άρχισε αλλά δεν πρόλαβε να τελειώσει ο I. Τραυλός (Εικ. 3).

Αποτέλεσμα της αποκαθάστασης του Περιπάτου θα είναι η δημιουργία του ωραιότερου Περιπάτου του κόσμου.

Υστέρα από όσα είπαμε, θα υπάρχουν δύο κυρίως πόλοι ενδιαφέροντος στην Νότια Κλιτή της Ακρόπολης, στους οποίους θα μπορούσαν να συγκεντρώθουν οι στόχοι και οι δραστηριότητές μας: η αποκαθάσταση της μορφής του κοιλού του Θεάτρου του Διονύσου και η δημιουργία του μεγάλου επισκεψιμού εκθεσιακού χώρου στη Στοά του Ευμένη.

The South Slope of Acropolis: The Intellectual and Artistic Center of Ancient Athens. Today what?

Th. Papathanassopoulos

Monuments such as the Sanctuary of Dionysus with its two temples and theater, the Pericles' Odeion, Asclepieion, Eumenis' Stoa and the Herode Atticus' Odeum, which for centuries functioned as the cultural and artistic center of ancient Athens and embellished the land of Attica, it is not permissible to remain in obscurity, undergraded and deserted (fig. 1).

These important monuments can play today an almost equal to the past attractive social role: restored, preserved and protected, they can be incorporated in a venerated, charming, friendly, properly organized and fully controlled archaeological park, which will gradually evolve to a familiar, dear place.